

RELIGINIAI SIMBOLIAI EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO JURISPRUDENCIJOJE*

Dovilė Gailiūtė

Mykolas Romeris universiteto Teisės fakulteto
Tarpautinės ir Europos Sąjungos teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 271 4669
Elektroninis paštas dgailiute@mruni.eu

Pateikta 2012 m. balandžio 1 d., parengta spausdinti 2012 m. balandžio 20 d.

Anotacija. *Religinių simbolių demonstravimas pripažįstamas vienu iš būdų išpažinti ar skelbti savo religiją ar tikėjimą. Europos Žmogaus Teisių Teismas savo jurisprudencijoje religiniais simboliais pripažino ne tik kryžius, rožančius, Bibliją, bet ir islamiškus galvos apdangalus bei sikhų turbanus. Įgyvendinant religijos laisvę, paliekama plati diskrecijos laisvė valstybėms. Todėl Teismas ne vienoje byloje pažymėjo, kad valstybės uždraudamos tam tikrų religinių simbolių demonstravimą viešumoje pažeidžia religijos laisvę, tačiau tokie draudimai dažniausiai yra pateisinami būtinybe juos taikyti „demokratinėje visuomenėje“, siekiant apginti kitų asmenų teises ir laisves bei užtikrinti viešąją tvarką. Daugiausia bylų Europos Žmogaus Teisių Teismą pasiekė dėl islamiškų galvos apdangalų dėvėjimo mokymosi įstaigose. Tačiau visose bylose Teismas pripažino sekuliarumo principo svarbą ir pateisino valstybių taikomus draudimus.*

Reikšminiai žodžiai: *Europos Žmogaus Teisių Konvencija, Europos Žmogaus Teisių Teismas, religijos laisvė, religiniai simboliai, religiniai rūbai, religijos laisvės ribojimai.*

* Straipsnis parengtas pagal Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Religijos išraiškos laisvės ribojimai demokratinėje visuomenėje“ (projekto sutarties Nr. MIP-11406).

Įvadas

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos¹ (toliau – Europos Žmogaus Teisių Konvencija, EŽTK arba Konvencija) 9 straipsnis įtvirtina minties, sąžinės ir religijos laisvę, taip pat „laisvę išpažinti ir skelbti savo religiją ar tikėjimą tiek vienam, tiek kartu su kitais, viešai ar privačiai, atliekant apeigas, mokant tikėjimo, jį praktikuojant ar jo laikantis“². Tačiau kaip ne kartą pabrėžė tiek Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT arba Teismas), tiek jo pirmtakė Europos žmogaus teisių komisija³ (toliau – Komisija), Konvencijos 9 straipsnio 1 dalis „negina kiekvieno veiksmo, motyvuoto ar paveikto religijos ar tikėjimo, ir ne visada garantuoja teisę viešumoje elgtis pagal savo įsitikinimus“⁴.

Nors religinių simbolių demonstravimas kaip vienas iš savo religijos ar tikėjimo išpažinimo ar skelbimo būdų tiesiogiai nėra įtvirtintas tarptautiniuose ar regioniniuose žmogaus teisių apsaugos dokumentuose⁵, tačiau tarptautinės teisminės ir kvaziteisminės institucijos savo jurisprudencijoje ne kartą pripažino religinių simbolių reikšmę ir svarbą išpažįstant savo religiją ar tikėjimą. Taip pat galima paminėti, kad Žmogaus teisių komitetas Bendrajame komentare Nr. 22, skirtame Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 18 straipsniui, kuris garantuoja religijos laisvę, pasisakė, kad „sąvoka apeigų atlikimas apima <...> simbolių demonstravimą viešai <...>. Religijos ar tikėjimo praktikavimas ar laikymasis gali apimti <...> savitų rūbų ar galvos apdangalų dėvėjimą <...>“⁶. Specialusis pranešėjas religijos ar tikėjimo laisvės klausimais taip pat ne kartą akcentavo religinių simbolių, ypač islamiškų rūbų dėvėjimo, reikšmę ir poveikį⁷.

- 1 Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7390.
- 2 Identiškas arba panašias nuostatas galima rasti ir kituose tarptautiniuose bei regioniniuose žmogaus teisių apsaugos dokumentuose: Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 29 str.; Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 18 str.; Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 10 str.; Amerikos žmogaus teisių konvencijos 12 str.
- 3 Priėmus Europos Žmogaus Teisių Konvenciją, jos įgyvendinimo kontrolė buvo pavesta dviem institucijoms – Europos žmogaus teisių komisijai ir Europos Žmogaus Teisių Teismui, tačiau 1998 m. lapkričio 1 d. įsigaliojus EŽTK Protokolui Nr. 11, Komisija buvo panaikinta, o Teismas tapo nuolat veikiančia institucija. Plačiau žiūrėti: Gailiūtė, D. Regioninės žmogaus teisių apsaugos institucijos. Iš Jarašiūnas, E., *et al.* *Žmogaus teisių apsaugos institucijos: kolektyvinė monografija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, p. 354–356.
- 4 *Leyla Şahin v. Turkija* [DK], Nr. 44774/98, EŽTT, 2005 m. lapkričio 10 d., paras. 105 ir 212.
- 5 Galima paminėti, kad 1981 m. priimtos Deklaracijos dėl visų formų netolerancijos ir diskriminacijos dėl religijos ar tikėjimo panaikinimo 6 str. numato laisvę „gaminti, įsigyti ir tinkamai naudoti būtinus *daiktus* ir *reikmenis*, susijusius su religijos ar tikėjimo apeigomis ar papročiais“ [paryškinta autorės]. Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief. Proclaimed by General Assembly resolution 36/55 of 25 November 1981 [interaktyvus]. [žiūrėta 15-03-2012]. <<http://www2.ohchr.org/english/law/religion.htm>>.
- 6 General Comment No. 22: The right to freedom of thought, conscience and religion (Art. 18): 30/07/1993. CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, General Comment No. 22. (General Comments), para 4.
- 7 Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, Asma Jahangir. 9 January 2006, E/CN.4/2006/5 [interaktyvus]. [žiūrėta 15-03-2012]. <<http://www.ohchr.org/EN/Issues/FreedomReligion/Pages/Annual.aspx>>. para. 38.

Atkreiptinas dėmesys, kad religinių simbolių demonstravimas pripažįstamas kaip religijos ar tikėjimo skelbimo dalis (*forum externum*), o ne pačios religijos laisvės dalis (*forum internum*), todėl religinių simbolių demonstravimui gali būti taikomi tam tikri ribojimai. Galimybę riboti laisvę skelbti savo religiją ar tikėjimą įtvirtina EŽTK 9 straipsnio 2 dalis, kurioje numatyta, kad „laisvė skelbti savo religiją ar tikėjimą gali būti apribojama tik tiek, kiek yra nustatęs įstatymas ir kiek tai būtina demokratinėje visuomenėje jos apsaugos interesais, viešajai tvarkai, žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti“⁸. Todėl Europos Žmogaus Teisių Teismui nagrinėjant bylas tenka spręsti, ar valstybės taikomas religinių simbolių demonstravimo draudimas ar ribojimas buvo pateisinamas, siekiant apginti svarbesnius interesus ir ar jis buvo būtinas „demokratinėje visuomenėje“.

Pastebėtina, kad religinių simbolių demonstravimas yra gana plačiai analizuojamas užsienio mokslininkų darbuose⁹, tačiau dažniausiai pagrindinis dėmesys skiriamas tam tikrai grupei simbolių (pvz., islamiškiems galvos apdangalams) arba konkrečiai daug diskusijų sukėlusiai bylai (pvz., *Leyla Şahin v. Turkija*, *Lautsi v. Italija* ir kt.). Todėl šiuo straipsniu siekiama apžvelgti ne tik visiems žinomas Europos Žmogaus Teisių Teismo bylas, bet pristatyti visas bylas, kuriose tiesiogiai ar netiesiogiai sprendžiamas religinių simbolių plačiąja prasme naudojimo klausimas, taip pat aptarti naujausias Teismą pasiekusias peticijas, kurios dar nėra išnagrinėtos, bet jose priimti sprendimai gali pakoreguoti EŽTT suformuotą praktiką.

Straipsnyje pirmiausia aptariama paties religinio simbolio samprata, pristatomi religinių simbolių pavyzdžiai iš EŽTT praktikos. Antrasis straipsnio skyrius skirtas konkrečių EŽTT bylų dėl religinių simbolių demonstravimo analizei. Siekiant skaitytojui nuosekliai ir sistemizuotai pristatyti Teismo (ir Komisijos) suformuotą praktiką, autorė straipsnyje bylas klasifikuoja pagal sritis, kuriose buvo keliamas religinio simbolio demonstravimo klausimas (pvz., mokymosi įstaigos, visuomenės saugumas, informacijos sklaida ir t. t.).

8 Panašiai formuluojama ribojimo galimybė yra numatyta ir kituose tarptautiniuose bei religiniuose žmogaus teisių dokumentuose, kurie garantuoja religijos laisvę (žr. 2 išnašą).

9 Melmore, N. New Trends in Religious Freedom: The Battle of the Headscarf. *Plymouth Law and Criminal Justice Review*. 2012, 1: 96–116; Panara, C. *Lautsi v. Italy*: The Display of Religious Symbols by the State. *European Public Law*. 2011, 17(1): 139–168; Nancini, S. The Power of Symbols and Symbols as Power: Secularism and Religion as Guarantors of Cultural Convergence. *Cardozo Law Review*. 2008-2009, 30(6): 2629–2668; Rorive, I. Religious Symbols in the Public Space: In Search of a European Answer. *Cardozo Law Review*. 2008-2009, 30(6): 2669–2698; Nathwani, N. Islamic Headscarves and Human Rights: a Critical Analysis of the Relevant Case Law of the European Court of Human Rights. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2007, 25(2): 221–254; Gibson, N. An Unwelcome Trend: Religious Dress and Human Rights Following *Leyla Şahin vs Turkey*. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2007, 25(4): 599–640; Gunn, J. Fearful Symbols: The Islamic Headscarf and the European Court of Human Rights in *Şahin v. Turkey*. *Annuaire Droit et Religions*. 2006-2007, 2: 639–665; Skjeie, H. Headscarves in Schools: European Comparisons. Iš *Religious pluralism and human rights in Europe: where to draw the line?* Loenen, L. M. P.; Goldschmidt, J. E. (eds.). Antwerpen; Oxford: Intersentia, 2007, p. 129–145; Evans, C. The ‘Islamic Scarf’ in the European Court of Human Rights. *Melbourne Journal of International Law*. 2006, 7(1): 52–73.

1. Religinių simbolių samprata ir pavyzdžiai

Europos Žmogaus Teisių Teismas savo jurisprudencijoje nėra apibrėžęs religinio simbolio sampratos ar pateikęs religinių simbolių sąrašą. Išanalizavus Teismo (taip pat ir Komisijos) priimtus sprendimus, galima pastebėti, kad vartojami įvairūs terminai tokiems simboliams apibūdinti: religiniai simboliai (angl. *religious symbols*)¹⁰, religiniai objektai (angl. *religious objects*)¹¹, religinio garbinimo objektai (angl. *objects of religious veneration*)¹², religiniai daiktai (angl. *religious items*)¹³.

Apibendrinant EŽTT praktiką galima teigti, kad religiniai simboliai plačiaja prasme yra objektai, kurie naudojami įgyvendinant laisvę išpažinti ir skelbti savo religiją ar tikėjimą tiek vienam, tiek kartu su kitais, viešai ar privačiai, atliekant apeigas, mokant tikėjimo, jį praktikuojant ar jo laikantis. Toks apibrėžimas apimtų ne tik siaurąją prasme suprantamus daiktus, kurie tiesiogiai naudojami religinėse apeigose (pvz., kryžius, rožančius, Bibliją), bet ir objektus, kurie turi simbolinę religinę reikšmę, atskleidžia asmens religiją ar tikėjimą (pvz., įvairūs su religija siejami rūbai: islamiški galvos apdangalai, turbanai). Prie simbolinę religinę reikšmę turinčių objektų galima priskirti ir religinius pastatus, pavyzdžiui, minaretus, taip pat kitus, religinę reikšmę turinčius daiktus (pvz., smilkalus, paveikslus, ikonas, rašytinius šaltinius ir pan.).

EŽTT ne kartą pasisakė, kad valstybės turi išlikti neutralios ir nešališkos organizuodamos įvairių religijų, tikėjimų ar įsitikinimų įgyvendinimą. Teismas pabrėžė, kad toks valstybių vaidmuo „prisideda prie viešosios tvarkos, religinės harmonijos ir tolerancijos užtikrinimo demokratinėje visuomenėje“. Todėl, Teismo nuomone, valstybės „neutralumas ir nešališkumas yra nesuderinamas su bet kokia valstybės galia vertinti religinių įsitikinimų teisėtumą“¹⁴. Taigi asmeniui, o ne valstybei ar Teismui paliekama galimybė nuspręsti, ar naudojami objektai turi jiems religinio simbolio reikšmę. Tačiau svarbesnis šiuo atveju klausimas yra ne kokie daiktai (objektai) bus laikomi religiniu simboliu, bet ar asmuo juos demonstruodamas išpažįsta ar skleidžia savo religiją ir tikėjimą. Šio aspekto reikšmę ne vienoje byloje pabrėžė ir Europos Žmogaus Teisių Teismas, ypač dėl religinių rūbų dėvėjimo. Pavyzdžiui, byloje *Moscow Branch of The Salvation Army v. Rusija*¹⁵ Teismas pripažino, kad „tai yra neginčijamas faktas, kad pareiškėjo

10 *Lautsi ir kiti v. Italija* [DK], Nr. 30814/06, EŽTT, 2011 m. kovo 18 d.; *Leyla Şahin v. Turkija* [DK], *supra* note 4; *Dahlab v. Šveicarija* (nut.), Nr. 42393/98, EŽTT, 2001 m. vasario 15 d.; *Dogru v. Prancūzija*, Nr. 27058/05, EŽTT, 2008 m. gruodžio 4 d.; *Kurtulmuş v. Turkija* (nut.), Nr. 65500/01, EŽTT, 2006 m. sausio 24 d.; *Srbić v. Kroatija* (nut.), Nr. 4464/09, EŽTT, 2011 m. birželio 21 d. ir kt.

11 *Episcopia de Edineţ şi Briceni v. Moldova* (nut.), Nr. 22742/06, EŽTT, 2010 m. rugsėjo 7 d.; *X ir Church of Scientology v. Švedija* (nut.), Nr. 7805/77, Komisija, 1979 m. gegužės 5 d.

12 *Otto-Preminger-Institut v. Austrija*, Nr. 13470/87, EŽTT, 1994 m. rugsėjo 20 d.; *Wingrove v. Jungtinė Karalystė*, Nr. 17419/90, EŽTT, 1996 m. lapkričio 25 d.; *İ. A. v. Turkija*, Nr. 42571/98, EŽTT, 2005 m. rugsėjo 13 d.; *Dubowska ir Skup v. Lenkija* (nut.), Nr. 33490/96 ir 34055/96, Komisija, 1997 m. balandžio 18 d.; *Kubalska ir Kubalska-Holuj v. Lenkija* (nut.), Nr. 35579/97, Komisija, 1997 m. spalio 22 d.

13 *Kovaļkovs v. Latvija* (nut.), Nr. 35021/05, EŽTT, 2012 m. sausio 31 d.

14 *Refah Partisi (the Welfare Party) ir kiti v. Turkija* [DK], Nr. 41340/98, 41342/98, 41343/98 ir 41344/98, EŽTT, 2003 m. vasario 13 d., para 91.

15 *Moscow Branch of The Salvation Army v. Rusija*, Nr. 72881/01, EŽTT, 2006 m. spalio 5 d., para. 92.

narių rangų, panašių į kariuomenės rangus, naudojimas bei uniformos dėvėjimas buvo priemonės, skirtos organizuoti savo religinės bendruomenės vidinį gyvenimą ir skleisti Gelbėjimo Armijos (*the Salvation Army*) religinius įsitikinimus“. Vienoje žinomiausių EŽTT bylų dėl religinių rūbų dėvėjimo *Leyla Şahin v. Turkey*¹⁶ pareiškėja patvirtino, kad „nešiodama galvos apdangalą, ji pakluso religiniams nurodymams ir skelbė savo troškimą griežtai laikytis islamo tikėjimo nustatytų pareigų“. Todėl Teismas pasisakė, kad toks pareiškėjos apsisprendimas nešioti galvos apdangalą gali būti pripažįstamas kaip motyvuotas arba paveiktas religijos ar tikėjimo. Tačiau primintina, kad Konvencija „negina kiekvieno veiksmo, motyvuoto ar paveikto religijos ar tikėjimo, ir ne visada garantuoja teisę viešumoje elgtis pagal savo įsitikinimus“¹⁷.

Ne visada daiktai, kurie iš pirmo žvilgsnio asocijuojasi su religija ar tikėjimu, gali būti pripažįstami religiniais simboliais. Pavyzdžiui, visiems gerai žinomas religinis simbolis kryžius gali būti naudojamas ir ne tik išpažįstant savo religiją ar tikėjimą, bet ir kaip stiliaus detalė, kuri visiškai neatspindi jį nešiojančio asmens religijos ar tikėjimo. Todėl prof. M. D. Evans¹⁸, analizavęs religinių simbolių sampratą EŽTT praktikoje, daro išvadą, kad kiekvienoje byloje būtina spręsti individualiai, ar tam tikri objektai turi religinę reikšmę ir ar jų demonstravimas bus pripažįstamas kaip savo religijos ar tikėjimo skleidimas ir todėl bus ginamas pagal Konvencijos 9 straipsnį.

Taip pat reikėtų priminti, kad Konvencijos 9 straipsnio 1 dalis numato laisvę „išpažinti ir skelbti savo religiją ar tikėjimą <...> viešai ar privačiai“, tačiau to paties straipsnio 2 dalis įtvirtina galimybę riboti šią laisvę tik siekiant teisėtų tikslų, t. y. visuomenės „apsaugos interesais, viešajai tvarkai, žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti“. Taigi religinių simbolių demonstravimo ribojimai galimi tik viešojoje erdve¹⁹. Kas patenka į viešosios erdvės sampratą, Teismas nėra tiksliai atskleidęs savo jurisprudencijoje, todėl paliekama kiekvienu atveju spręsti individualiai, atsižvelgiant į bylos aplinkybes. Galima paminėti, kad Teismo praktikoje tokia viešąja erdve buvo pripažintos valstybinės mokymosi įstaigos (pvz., mokyklos²⁰, universitetai²¹), valstybinės institucijos (pvz., valstybės konsulas²²), oro uostai²³ ir kt.

Taigi nėra vienareikšmio religinio simbolio apibrėžimo ar baigtinio tokių objektų sąrašo, todėl kiekvienoje byloje individualiai būtina analizuoti, ar asmuo demonstruodamas religinius simbolius siekė tokiu būdu išpažinti ar skelbti savo religiją ar tikėjimą. Straipsnyje atsižvelgiant į religinių simbolių sampratą plačiau prasme pristatomos

16 *Leyla Şahin v. Turkey* [DK], *supra* note 4, para. 78.

17 *Ibid.*, paras. 105 ir 212.

18 Evans, M. D. *Manual on the Wearing of Religious Symbols in Public Areas*. Council of Europe Publishing, 2009, p. 68.

19 Lietuvių kalbos žodynas terminą „viešas“ apibrėžia kaip „atviras, visiems žinomas, prieinamas, neslaptas“. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-03]. <<http://www.lkz.lt/startas.htm>>.

20 Pavyzdžiui, *Dahlab v. Šveicarija*, *supra* note 10; *Dogru v. Prancūzija*, *supra* note 10; *Lautsi ir kiti v. Italija*, *supra* note 10 ir kt.

21 *Leyla Şahin v. Turkija* [DK], *supra* note 4.

22 *El Morsli v. Prancūzija* (nut.), Nr. 15585/06, EŽTT, 2008 m. kovo 4 d.

23 *Phull v. Prancūzija* (nut.), Nr. 35753/03, EŽTT, 2005 m. sausio 11 d.

EŽTT išnagrinėtos ir dar nagrinėjimo laukiančios bylos, tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai susijusios su religinių simbolių demonstravimu viešumoje.

2. Religiniai simboliai Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje

Išanalizavus Europos Žmogaus Teisių Teismo ir jo pirmtakės Europos žmogaus teisių komisijos jurisprudenciją bylose dėl religinių simbolių demonstravimo, tokias bylas galima skirstyti į keletą atskirų grupių. Didžiausią dalį bylų sudaro asmenų skundai dėl draudimo mokymosi ir švietimo įstaigose dėvėti religinius rūbus (islamiškus galvos apdangalus, turbanus). Kita grupė apima bylas, kuriose asmenims buvo apribota laisvė dėvėti religinius simbolius, siekiant užtikrinti visuomenės saugumą ir viešąją tvarką. Be minėtų bylų grupių, EŽTT savo praktikoje sprendė ir kitus probleminius religinių simbolių naudojimo viešumoje klausimus (pvz., filmų religiniais motyvais demonstravimas, religinių pastatų statyba ir pan.). Toliau šiame skyriuje ir pateikiama minėtų bylų analizė.

2.1. Religiniai simboliai mokymosi įstaigose

Religinių rūbų dėvėjimas mokymosi įstaigose sudaro didžiausią dalį Europos Žmogaus Teisių Teismą pasiekiančių bylų, susijusių su religinių simbolių demonstravimu viešumoje. Šios grupės bylas dar galima skirstyti pagal pareiškėjų statusą, t. y. dalį peticijų pateikė mokiniai ar studentai (ar jų tėvai, atstovai), o kitose peticijose pareiškėjais buvo mokymosi įstaigų darbuotojai (dažniausiai mokytojai).

Pasakytina, kad daugiausia problemų kyla dėl draudimų mokymosi įstaigose dėvėti islamiškus galvos apdangalus. Išskyrus vieną bylą prieš Šveicariją, visos kitos peticijos dėl islamiškų galvos apdangalų buvo pateiktos prieš Prancūziją arba Turkiją. Žinoma, tai nulėmė tose valstybėse vykdoma politika, kuria siekiama atskirti valstybę nuo religijos ir užtikrinti mokymosi ir švietimo įstaigų sekuliarumą.

2.1.1. Mokinių / studentų laisvė demonstruoti religinius simbolius mokymosi įstaigose

Būtina atkreipti dėmesį, kad ankstyvosiose bylose Europos žmogaus teisių komisija atmetė peticijas dėl islamiškų galvos apdangalų dėvėjimo kaip nepatenkančias į Konvencijos 9 straipsnio, t. y. religijos laisvės, apimtį. Dar 1993 m. nagrinėtose bylose prieš Turkiją *Karaduman*²⁴ ir *Bulut*²⁵ Komisija pakartojo 1978 m. byloje *Arrowsmith v. Jungtinė Karalystė* išreikštą požiūrį, kad „terminas „praktikuoti“, įtvirtintas Konvencijos 9 straipsnio 1 dalyje, „neapima bet kokių veiksmų, kurie yra motyvuoti arba paveikti

24 *Karaduman v. Turkija* (nut.), Nr. 16278/90, Komisija, 1993 m. gegužės 3 d.

25 *Bulut v. Turkija* (nut.), Nr. 18783/91, Komisija, 1993 m. gegužės 3 d.

religijos ar tikėjimo²⁶. *Karaduman* ir *Bulut* bylose universiteto studentės negalėjo gauti sertifikato, patvirtinančių įgytą bakalauro išsilavinimą, kadangi jos pateikė nuotraukas, kuriose buvo nufotografuotos su islamiškais galvos apdangalais. Atsisakymas išduoti sertifikatus buvo motyvuojamas tuo, kad pateiktos fotografijos neatitinka universitete nustatytų taisyklių. Po nesėkmingų mėginimų apginti galimai pažeistas teises studentės pateikė peticiją Europos žmogaus teisių komisijai. Jos skundėsi religijos laisvės pažeidimu ir teigė, kad universiteto nurodymas, kaip jos turi būti apsirengusios fotografuojantis nuotraukai ant išsilavinimą patvirtinančio sertifikato, prieštarauja jų religiniams įsitikinimams. Tačiau Komisija nusprendė, kad universiteto taisyklės, draudžiančios musulmonėms studentėms nuotraukoms ant išsilavinimą patvirtinančių sertifikatų fotografuotis su islamiškais galvos apdangalais, neatskleidžia religijos laisvės pažeidimo.

Tačiau vėlesnėje jurisprudencijoje Teismas nukrypo nuo Komisijos suformuoto požiūrio ir pripažino, kad islamiškų galvos apdangalų dėvėjimas yra religijos praktikas, kuris yra garantuojamas Konvencijos 9 straipsnio 1 dalyje, o savo sprendimus grindė to paties straipsnio 2 dalyje numatyta galimybe riboti laisvę skleisti savo religiją ar tikėjimą.

Viena garsiausių šios grupės bylų – *Leyla Şahin v. Turkija* – buvo pirmoji EŽTT byla dėl religinių rūbų dėvėjimo, pripažinta priimtina ir nagrinėta iš esmės. Byla pasiekė net EŽTT Didžiąją Kolegiją. Leyla Şahin buvo Stambulo universiteto penkto kurso medicinos studentė (prieš tai ji keturis medicinos kursus baigė Bursos universitete), kai universiteto vadovybė patvirtino taisykles, draudžiančias studentams su barzdomis ar dėvintiems islamiškus galvos apdangalus dalyvauti paskaitose, konsultacijose ar egzaminuose²⁷. Kadangi pareiškėja nuolat dėvėjo islamišką galvos apdangalą ir nepakluso taisyklėms, ji negalėjo tęsti studijų – vėliau jas baigė Vienoje.

Pareiškėja kreipėsi į Europos Žmogaus Teisių Teismą teigdama, kad draudimas aukštojo mokslo institucijoje dėvėti islamiškus galvos apdangalus pažeidžia jos teisę į religijos laisvę, o tiksliau teisę išpažinti savo religiją. Tačiau nors ir EŽTT Kolegija²⁸, ir Didžioji Kolegija šioje situacijoje išvėlgė pareiškėjos laisvės išpažinti savo religiją apribojimus, juos pateisino remdamosi Konvencijos 9 straipsnio 2 dalyje įtvirtintais ribojimo pagrindais. EŽTT nustatė, kad toks draudimas buvo įtvirtintas įstatymuose, juo buvo siekiama apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves, užtikrinti viešąją tvarką bei pripažino, kad toks draudimas buvo būtinas „demokratinėje visuomenėje“. Teismas savo sprendimą grindė remdamasis sekuliarizmo ir lygybės principais. EŽTT rėmėsi Turkijos konstitucinio teismo išaiškinimu, kad „sekuliarizmo principas <...> yra laikomas svarbiausiu pagrindu, kuriuo grindžiamas draudimas universitetuose nešioti religinius simbolius“²⁹. Didžioji Kolegija pabrėžė, kad, „analizuojant islamiškų galvos apdangalų klausimą Turkijos kontekste, būtina atsižvelgti į tai, kokį poveikį tokių simbolių, kurie suprantami kaip privaloma religinė pareiga, dėvėjimas daro asmenims, kurie nusprendė

26 *Arrowsmith v. Jungtinė Karalystė*, Nr. 7050/75, Komisija, 1978 m. spalio 12 d., para. 71.

27 *Leyla Şahin v. Turkija* [DK], *supra* note 4, para. 16.

28 *Leyla Şahin v. Turkija*, Nr. 44774/98, EŽTT, 2004 m. birželio 29 d.

29 *Leyla Şahin v. Turkija* [DK], *supra* note 4, para. 116.

jų nedėvėti³⁰. Teismas taip pat atkreipė dėmesį į „Turkijoje pastaruju metu islamiškiems galvos apdangalams teikiamą politinę reikšmę“ bei į faktą, kad „Turkijoje veikia ekstremistiniai politiniai judėjimai, kurie siekė visuomenei primesti savo religinius simbolius ir visuomenės, kildinamos iš religinių priesakų, koncepciją“³¹. Dėl visų minėtų priežasčių bei atsižvelgdamas į valstybės diskrecijos laisvę, Teismas nusprendė, kad pareiškėjos laisvės skleisti savo religiją ribojimas buvo pateisinamas ir buvo būtinas „demokratinėje visuomenėje“. Reikia atkreipti dėmesį, kad Teismas šioje byloje nenustatė ir teisės į mokslą pažeidimo.

Tačiau toks Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas susilaukė gausios kritikos³². Daugelis teisės specialistų rėmėsi Teisėjos Tulkens atskirąja nuomone, kurioje ji prieštaravo Didžiosios Kolegijos daugumos priimtam sprendimui³³. Tulkens nuomone, Teismo argumentai nebuvo pakankami įrodyti, kad draudimas pareiškėjai universitete dėvėti islamišką galvos apdangalą buvo „būtinas demokratinėje visuomenėje“, kadangi Teismas netinkamai pagrindė sekuliarizmo ir lygybės principų taikymą. Teismas išimtinai rėmėsi tik Vyriausybės pateikta informacija ir neatsižvelgė į pareiškėjos poziciją, kad ji neneigia sekuliarizmo principo ir nešiodama islamišką galvos apdangalą nesiekė įgyvendinti fundamentalistinių idėjų, taip pat nebuvo pateikta jokių įrodymų, kad toks pareiškėjos elgesys darė tam tikrą poveikį kitiems studentams, paskaitų vedimo procesui ar pan. Galiausiai teisėja Tulkens atkreipia dėmesį, kad Teismo sprendime nebuvo daromas skirtumas tarp studentų ir mokytojų, dėvintį islamiškus galvos apdangalus, ir neatsižvelgta į skirtingą jų daromą poveikį aplinkiniams (žr. *Dihlab* bylą). Be to, teisėja Tulkens kritikuoja ir lygybės principo taikymą šioje byloje, paneigdamą ryšį tarp lyčių lygybės ir pareiškėjos laisvo apsisprendimo dėvėti islamišką galvos apdangalą³⁴. Kyla klausimas, ar draudimas suaugusiai merginai studijuoti universitete yra pats tinkamiausias būdas, siekiant užtikrinti moterų ir vyrų lygybę³⁵.

Įdomus faktas, kad paraleliai su *Leyla Şahin* byla buvo nagrinėjama ir kitos studentės Zeynep Tekin³⁶ analogiška byla. Pareiškėja studijavo Slaugiu kolegijoje, kurioje studentės slaugės praktinių užsiėmimų metu privalėjo dėvėti įprastas kepuraites. Tačiau pareiškėja užsiėmimų metu dėvėjo islamišką galvos apdangalą. Pirmiausia ji buvo įspėta papeikimu, o vėliau nušalinta nuo užsiėmimų. Kaip ir Leyla Şahin, pareiškėja skundėsi, kad toks draudimas pažeidžia jos laisvę išpažinti savo religiją bei teisę į mokslą. Tačiau pareiškėjos advokatas informavo Teismą, kad pareiškėja nebenori tęsti bylos, todėl ji buvo išbraukta iš bylų sąrašo ir toliau nenagrinėta. Tačiau, atsižvelgiant į praktiškai identiškas bylos aplinkybes, tikėtina, kad ir šioje byloje Teismas nebūtų nustatęs Konvencijos 9 straipsnio pažeidimo.

30 *Leyla Şahin v. Turkija* [DK], *supra* note 4, para. 115.

31 *Ibid.*

32 Žiūrėti: Rorive, I., *supra* note 9, p. 2680–2685; Nathwani, N., *supra* note 9; Gibson, N., *supra* note 9; Gunn, J., *supra* note 9.

33 *Leyla Şahin v. Turkija* [DK], *supra* note 4, Dissenting opinion of Judge Tulkens.

34 *Ibid.*

35 Rorive, I., *supra* note 9, p. 2684.

36 *Zeynep Tekin v. Turkija*, Nr. 41556/98, EŽTT, 2004 m. birželio 29 d.

EŽTT *Leyla Şahin v. Turkija* byloje suformuotą požiūrį taikė ir vėlesnėse bylose. Pavyzdžiui, byloje *Köse ir 93 kiti v. Turkija*³⁷ Teismas pateisino draudimą dėvėti islamiškus galvos apdangalus mokykloje. EŽTT konstatavo, kad pareiga mokiniams nešioti mokyklines uniformas ir nedengti galvų yra bendra taisyklė, taikoma visiems mokiniams, neatsižvelgiant į jų religiją. Nors Teismas ir pripažino, kad pareiškėjų laisvė skleisti savo religiją buvo apribota, tačiau tie ribojimai buvo pateisinami ir nepažeidė Konvencijos 9 straipsnio.

Nors visos iki šiol nagrinėtos bylos buvo prieš Turkiją, tačiau Prancūzijos mokymosi įstaigose vykdoma sekuliarumo politika lėmė, kad 2005 m. Europos Žmogaus Teisių Teismą pasiekė ir peticijos prieš Prancūziją dėl religinių simbolių naudojimo. Pirmosios bylos, kurios buvo pripažintos priimtiniomis ir nagrinėtos EŽTT Kolegijoje, buvo susijusios su dviejų musulmonių mergaičių, dėvėjusių islamiškus galvos apdangalus, skundu dėl jų pašalinimo iš mokyklos. Pareiškėjos *Dogru*³⁸ ir *Kervanci*³⁹ mokėsi valstybinėje mokykloje ir į kūno kultūros pamokas eidavo dėvėdamos islamiškus galvos apdangalus. Nors mokytojai ne kartą prašė nusiimti galvos apdangalus, kurie buvo nesuderinami su veikla kūno kultūros pamokose, tačiau mokinės atsisakė tai padaryti. Todėl dėl negalėjimo aktyviai dalyvauti tokiose pamokose jos buvo pašalintos iš mokyklos.

EŽTT ir šiose bylose pateisino pareiškėjų laisvės skleisti savo religiją ribojimus remiantis mokyklų sekuliarumo principu. Teismas pripažino pagrįsta nacionalinių institucijų poziciją, kad islamiški galvos apdangalai nėra suderinami su kūno kultūros pamokomis dėl keliamos grėsmės sveikatai ir saugumui. EŽTT Kolegijos nuomone, mokinėms pritaikyta bausmė buvo proporcinga ir jos iš mokyklos buvo pašalintos ne dėl jų religinių įsitikinimų, kaip teigė pareiškėjos, o dėl mokykloje taikomų taisyklių, su kuriomis jos buvo supažindintos, pažeidimo.

2004 m. Prancūzijoje priimtas įstatymas, draudžiantis išsiskiriančių religinių simbolių naudojimą mokyklose⁴⁰, turėjo įtakos virtinei vėlesnių bylų prieš Prancūziją. 2008 m. peticijas pateikė 4 musulmonės mergaitės⁴¹, kurios mokykloje dėvėjo islamiškus galvos apdangalus, ir 2 sikhai berniukai⁴², kurie nešiojo „keski“ (galvos apdangalai, dėvimi po turbanais). Remiantis 2004 m. įstatymu visi mokiniai buvo pašalinti iš mokyklų, kadangi atsisakė nusiimti dėvimus galvos apdangalus. Europos Žmogaus Teisių Teismas šiose bylose netiesiogiai gavo užduotį įvertinti Prancūzijoje priimtą įstatymą dėl draudimo nešioti išsiskiriančius religinius simbolius mokyklose. EŽTT visas peticijas pripažino nepriimtiniomis, teigdamas, kad toks ribojimas yra numatytas įstatymo ir juo buvo siekiama teisėtų tikslų – apsaugoti kitų teises ir laisves bei užtikrinti viešąją tvarką. Įdomu,

37 *Köse ir 93 kiti v. Turkija* (nut.), Nr. 26625/02, EŽTT, 2006 m. sausio 24 d.

38 *Dogru v. Prancūzija*, supra note 10.

39 *Kervanci v. Prancūzija*, Nr. 31645/04, 2008 m. gruodžio 4 d.

40 Plačiau žiūrėti: Religinių simbolių demonstravimas. Iš Vitkauskaitė-Meurice, D.; Valutyte, R.; Gailiūtė, D. *Religijos išraiškos laisvės ribojimai demokratinėje visuomenėje* (nepublikuota).

41 *Aktas v. Prancūzija* (nut.), Nr. 43563/08, EŽTT, 2009 m. birželio 30 d.; *Bayrak v. Prancūzija* (nut.), Nr. 14308/08, EŽTT, 2009 m. birželio 30 d.; *Gamaledyn v. Prancūzija* (nut.), Nr. 18527/08, EŽTT, 2009 m. birželio 30 d.; *Ghazal v. Prancūzija* (nut.), Nr. 29134/08, EŽTT, 2009 m. birželio 30 d.

42 *J. Singh v. Prancūzija* (nut.), Nr. 25463/08, EŽTT, 2009 m. birželio 30 d.; *R. Singh v. Prancūzija* (nut.), Nr. 27561/08, EŽTT, 2009 m. birželio 30 d.

kad pateiktose peticijose buvo skundžiamasi ne tik dėl islamiškų galvos apdangalų, bet ir dėl kitokių religinių rūbų, šiuo atveju „keski“ dėvėjimo. 2004 m. įstatymas dėl išsiskiriančių religinių simbolių draudimo mokyklose dažnai buvo vadinamas antiislamišku, tačiau minėti sikhų berniukų atvejai patvirtino, kad įstatymas draudžia bet kokius išsiskiriančius religinius simbolius, tarp jų ir turbanus.

Visos iki šiol aptartos bylos buvo susijusios su islamiškų galvos apdangalų dėvėjimu (išskyrus dvi bylas dėl sikhų dėvimų „keski“) mokymosi įstaigose, tačiau 2006 m. Europos Žmogaus Teisių Teismą pasiekė Lautsi peticija⁴³, kuri iškėlė naują probleminį klausimą šioje srityje – ar Nukryžiuotojo kabinimas klasėse nepažeidžia religijos laisvės. Ponios Lautsi du sūnūs lankė valstybinę mokyklą, kurios klasėse kabėjo Nukryžiuotasis, o tai, pareiškėjos nuomone, prieštaravo sekuliarizmo principui, kurio pagrindu ji stengėsi auklėti savo vaikus. Mokyklos vadovybei atsisakius nukabinti Nukryžiuotuosius, Lautsi pradėjo teismų maratoną, kuris galiausiai pasiekė ir Europos Žmogaus Teisių Teismą. Byla pirmiausia buvo nagrinėjama EŽTT Kolegijoje, o vėliau Italijos iniciatyva nukeliavo ir iki Didžiosios Kolegijos. Pareiškėja peticijoje skundėsi, kad mokyklos klasėse kabantys Nukryžiuotieji pažeidžia jos ir jos sūnų religijos laisvę bei teisę į mokslą (Konvencijos Pirmojo Protokolo 2 straipsnis⁴⁴).

EŽTT Kolegija Nukryžiuotąjį pripažino ne tik religiniu simboliu, bet ir „galingu išoriniu simboliu“ (angl. „powerful external symbols“)⁴⁵ bei nurodė, kad privalomas ir akivaizdus tokio simbolio kabinimas mokyklos klasėse „gali būti nesuderinamas ne tik su sekuliais pareiškėjos įsitikinimais <...>, bet ir gali emociškai trikdyti nekrikščioniškų religijų vaikus arba tuos, kurie neišpažįsta jokios religijos“⁴⁶. Kolegija nusprendė, kad privalomas Nukryžiuotojo demonstravimas valstybinių mokyklų klasėse pažeidė tėvų teisę mokyti vaikus pagal savo įsitikinimus pagal Konvencijos 1 Protokolo 2 straipsnį, taip pat mokinių teisę į religijos laisvę, apimančią ir teisę neišpažinti religijos, pagal Konvencijos 9 straipsnį. Taigi Teismas priimdamas tokį sprendimą vadovavosi savo jau suformuota praktika bylose dėl islamiškų galvos apdangalų bei pabrėžė sekuliarizmo principo reikšmę.

Tačiau toks Teismo sprendimas sukėlė nemažą pasipiktinimo bangą ir paskatino dalį Europos valstybių⁴⁷, tarp jų ir Lietuvą⁴⁸, perdavus bylą nagrinėti Didžiajai Kolegijai įsitraukti trečiųjų šalių teisėmis ir pateikti rašytines pastabas.

43 *Lautsi ir kiti v. Italija* [DK], *supra* note 10.

44 Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Protokolas Nr. 1, iš dalies pakeistas Protokolu Nr. 11. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7391. **2 straipsnis. Teisė į mokslą:** Niekam neturi būti atimta teisė į mokslą. Valstybė, rūpindamasi švietimu ir mokymu, įsipareigoja gerbti tėvų teisę parinkti savo vaikams švietimą ir mokymą pagal savo religinius ir filosofinius įsitikinimus.

45 *Lautsi ir kiti v. Italija*, Nr. 30814/06, EŽTT, 2009 m. lapkričio 3 d. para. 54.

46 *Ibid.*, para. 55.

47 Rašytines pastabas byloje trečiosios šalies teisėmis taip pat pateikė: Armėnijos, Bulgarijos, Graikijos, Kipro, Maltos, Monako, Rumunijos, Rusijos Federacijos ir San Marino vyriausybės, Europos Parlamento narių grupė bei nemažas skaičius nevyriausybinų organizacijų.

48 Lietuva, dalyvaudama šioje byloje, siekė atkreipti dėmesį į būtinumą įvertinti valstybėms suteiktą diskrecijos laisvę pasirinkti priemones ir būdus Konvencijoje įtvirtintų teisių ir laisvių veiksmingam įgyvendinimui užtikrinti, o šios bylos kontekste – diskrecijos laisvę užtikrinti sekuliarumą valstybės ir bažnyčios santykiuose. Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžioji kolegija paskelbė sprendimą Lautsi prieš Italiją byloje [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-14]. <<http://www.tm.lt/eztt/naujiena/119>>.

EŽTT Didžioji Kolegija pripažino, kad klausimas dėl Nukryžiuotojo demonstravimo klasėse patenka į valstybėms suteiktos diskrecijos laisvės ribas, ypač atsižvelgiant į tai, kad šiuo klausimu nėra bendros nuomonės Europoje. Teismas nusprendė, kad nors Nukryžiuotasis pirmiausia yra religinis simbolis, nebuvo pateikta įrodymų, jog tokio simbolio demonstravimas klasėse gali turėti įtakos mokiniams. Teismas taip pat pažymėjo, kad ant sienos pakabintas Nukryžiuotasis yra „pasyvus simbolis“, kurio įtakos vaikams negalima lyginti su įtaka, kurią daro didaktinės kalbos ar dalyvavimas religinėje veikloje⁴⁹. Teismas taip pat atsižvelgė į tai, kad Italijoje Nukryžiuotojo demonstravimas nėra susijęs su privalomu krikščionybės mokymu ir Italijos mokyklos yra atviros kitoms religijoms, t. y. mokiniams nedraudžiama dėvėti islamiškų galvos apdangalų ar kitų religinių simbolių, taip pat galimas papildomas kitų pripažintų tikėjimų mokymas ir t. t. Galiausiai Teismas pažymėjo, kad pareiškėjai nebuvo atimta teisė ugdyti savo vaikus pagal savo įsitikinimus, todėl, priešingai Kolegijos sprendimui, Didžioji Kolegija nenustatė teisės į mokslą pažeidimo bei nusprendė, kad nėra būtina atskirai analizuoti teisės į religijos laisvę⁵⁰.

Toks Didžiosios Kolegijos sprendimas pakurstė kalbas apie taikomus dvigubus standartus skirtingų religijų simboliams, t. y. Teismas visose bylose dėl islamiškų galvos apdangų pateisino valstybių taikomus draudimus, remiantis valstybėms suteikta diskrecijos laisve bei atsižvelgiant į sekuliarizmo principo įgyvendinimą mokymosi įstaigose, tačiau, Teismą pasiekus bylai dėl krikščioniškų simbolių, šiuo atveju Nukryžiuotojo, demonstravimo, sekuliarizmo principui nebuvo teikiama tokia didelė reikšmė.

2.1.1. Mokytojų / dėstytojų laisvė demonstruoti religinius simbolius mokymosi įstaigose

Europos Žmogaus Teisių Teismui teko nagrinėti ir bylas dėl draudimų mokytojams ar dėstytojams dėvėti religinius simbolius mokymosi įstaigose. Pirmoje ir žymiausioje šios grupės byloje *Dahlab v. Switzerland*⁵¹ pradinių klasių mokytoja, kuri pakeitė religiją ir tapo islamo išpažinėja, skundėsi, kad jai buvo uždrausta dėvėti galvos apdangalą mokykloje, nors prieš tai kelerius metus ji vedė pamokas dėvėdama galvos apdangalą ir tai niekam netrukdė. Tačiau EŽTT paskelbė pateiktą peticiją nepriimtina ir pateisino draudimą kaip būtiną „demokratinėje visuomenėje“. Teismas pripažino islamišką galvos apdangalą „galingu išoriniu simboliu“ (angl. „powerful external symbol“), kurio įtaką, daromą mažamečiams vaikams (pareiškėjos mokiniai buvo 4–8 metų), yra sunku įvertinti. Tačiau Teismas neatmetė prielaidos, kad toks simbolis gali daryti tam tikrą „prozelitizmo“⁵² poveikį (angl. „proselytising effect“). Teismas taip pat konstatavo, kad yra „sunku suderinti islamiško galvos apdangalo dėvėjimą su tolerancijos, pagarbos ki-

49 *Folgerø ir kiti v. Norvegija* [DK], Nr. 15472/02, EŽTT, 2007 m. birželio 29 d., para. 94; *Hasan ir Eylem Zengin v. Turkija*, Nr. 1448/04, EŽTT, 2007 m. spalio 9 d., para. 64.

50 *Lautsi ir kiti v. Italija* [DK], *supra* note 10.

51 *Dahlab v. Šveicarija* (nut.), *supra* note 10.

52 *Prozelitizmas* – mėginimas užverbuoti kuo daugiau *prozelitų*. *Prozelitas* [gr. *Proselytos* – ateivis, atėjūnas] – žmogus, priėmęs naują tikybą, paprastai uolus jos išpažinėjas. Internetinis tarptautinių žodžių žodynas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-24]. <www.zodziai.lt>.

tiems ir lygybės bei nediskriminavimo principais, kuriuos visi mokytojai demokratinėje visuomenėje turi perteikti savo mokiniams⁵³. Taigi, Teismo nuomone, šioje situacijoje siekis apginti vaikų interesus ir išlaikyti religinę harmoniją buvo svarbesnis nei mokytojos teisė skleisti savo religiją, todėl valstybė neperžengė savo diskrecijos laisvės ribų ir draudimas pareiškėjai mokykloje darbo metu dėvėti islamišką galvos apdangalą buvo būtinas „demokratinėje visuomenėje“.

Kitoje byloje *Kurtulmuş v. Turkey*⁵⁴ Stambulo universiteto docentė buvo atleista iš pareigų, kadangi pažeidė valstybės tarnautojų aprangos taisykles, kurios draudžia dėvėti bet kokius galvos apdangalus darbe. Pareiškėjos nuomone, tokios aprangos taisyklės pažeidžia jos teisę išpažinti savo religiją. Tačiau EŽTT pažymėjo, kad tokios aprangos taisyklės buvo taikomos visiems valstybės tarnautojams, nepriklausomai nuo jų funkcijų ir religinių įsitikinimų. Teismas pabrėžė valstybės neutralumo ir sekuliarumo principus, kurių ypač turi paisyti valstybės tarnautojai, nes jie yra valstybės atstovai. Teismas rėmėsi ir *Vogt*⁵⁵ byloje suformuluota nuostata, kad demokratinė valstybė turi teisę reikalauti, kad valstybės tarnautojai būtų lojalūs konstituciniams principams (vienas iš tokių Turkijoje yra sekuliarizmas). Skirtingai nei *Dahlab* byloje, kurioje buvo pabrėžtas vaikų amžius ir galima neigiama įtaka, šioje byloje Teismas konstatavo valstybės diskrecijos laisvę nustatyti įvairias taisykles, siekiant užtikrinti mokymosi įstaigų sekuliarumą. Todėl Teismas ir šioje byloje pateisino valstybės nustatytus ribojimus bei pripažino petičiją nepriimtina.

Vėliau buvo dar keletas bylų prieš Turkiją⁵⁶ dėl atleistų mokytojų, kurios nepakluso aprangos taisyklėms ir pamokų metu dėvėjo islamiškus galvos apdangalus. Tačiau visos petičijos remiantis tais pačiais neutralumo bei sekuliarumo principais buvo pripažintos nepriimtinos, o valstybės veiksmai pateisinti kaip būtini „demokratinėje visuomenėje“, siekiant apginti kitų asmenų teises ir laisves bei užtikrinti viešąją tvarką.

Apibendrinant EŽTT praktiką dėl religinių simbolių demonstravimo mokymosi įstaigose, galima konstatuoti, kad didžioji dalis petičijų buvo pripažintos nepriimtinos, o bylose, nagrinėtose iš esmės, Teismas nenustatė religijos laisvės pažeidimo. Daugiausia bylų EŽTT teko nagrinėti dėl islamiškų galvos apdangalų dėvėjimo mokyklose ir visose bylose, nepriklausomai, ar pareiškėja buvo mokinė / studentė ar mokytoja / dėstytoja, Teismas pateisino valstybių taikomus ribojimus siekiu apginti kitų asmenų teises ir laisves bei užtikrinti viešąją tvarką. Kritikai tokį Teismo požiūrį vertina kaip pareiškimą, kad „Islamą yra nesuderinamas su Konvencijos vertybėmis“⁵⁷. O Teismo sprendimas Nukryžiuotojo byloje dar labiau pakurstė kalbas apie taikomus dvigubus standartus ir politinius atspalvius Teismo veikloje.

53 *Dahlab v. Šveicarija* (nut.), *supra* note 10.

54 *Kurtulmuş v. Turkija* (nut.), *supra* note 10.

55 *Vogt v. Vokietija* [DK], Nr. 17851/91, EŽTT, 1995 m. rugsėjo 26 d.

56 *Çağlayan v. Turkija* (nut.), Nr. 1638/04, EŽTT, 2007 m. balandžio 3 d.; *Yılmaz v. Turkija* (nut.), Nr. 37829/05, EŽTT, 2007 m. balandžio 3 d.; *Karaduman v. Turkija* (nut.), Nr. 41296/04, EŽTT, 2007 m. balandžio 3 d.; *Tandoğan v. Turkija* (nut.), Nr. 41298/04, EŽTT, 2007 m. balandžio 3 d.

57 Soirila, U. The European Court of Human Rights, Islam and Foucauldian Biopower. *Helsinki Law Review*. 2011, 2: 365–400, p. 368.

2.2. Religiniai simboliai ir visuomenės saugumas bei viešoji tvarka

Kita grupė bylų, nagrinėtų Europos Žmogaus Teisių Teisme, yra susijusi su visuomenės saugumu ir viešąja tvarka. Tokie laisvės skelbti savo religiją ar tikėjimą ribojimo pagrindai yra įtvirtinti ir Konvencijos 9 straipsnio 2 dalyje.

Šioje srityje dominuoja bylos dėl sikhų nešiojamų turbanų. Vienoje iš ankstesnių bylų *X v. Jungtinė Karalystė*⁵⁸ Europos žmogaus teisių komisija pateisino valstybės priemonės nubaudžiant sikhą, kuris nešiojo turbaną ir dėl to nedėvėjo šalmo važiuodamas motociklu. Nuo 1973 iki 1976 m. pareiškėjas buvo baustas 20 kartų už važiuimą motociklu be šalmo, kuris buvo privalomas pagal Kelių eismo taisykles. Pareiškėjas skundėsi, kad reikalavimas dėvėti šalną, dėl kurio jis privalėtų nusiimti turbaną, pažeidžia jo religijos laisvę. Tačiau Komisija pabrėžė saugumo reikalavimą ir paties asmens sveikatos svarbą, todėl pateisino valstybės taikomas saugumo važiuojant motociklu priemones ir pripažino peticiją nepriimtina⁵⁹.

Byloje *Phull v. Prancūzija*⁶⁰ pareiškėjas – sikhų religiją praktikuojantis ir turbaną nešiojantis Jungtinės Karalystės pilietis – keliavo verslo reikalais į Prancūziją. Grįžtant į Jungtinę Karalystę, Strasbūro oro uoste asmenų patikros metu apsaugos darbuotojai pareikalavo nusiimti turbaną. Pareiškėjas teigė, kad tokios priemonės nebuvo būtinos ir pažeidė jo religijos laisvę. Tačiau Teismas, remdamasis Komisijos pozicija minėtoje byloje *X v. Jungtinė Karalystė*, priėmė analogišką sprendimą. Teismas pažymėjo, kad „saugumo patikrinimai oro uostuose yra neabejotinai būtini, siekiant užtikrinti visuomenės saugumą“. Be to, tokių saugumo priemonių įtvirtinimas paliekamas valstybės diskrecijos laisvei, tuo labiau, kad tokios saugumo priemonės buvo taikomos tik retkarčiais. Taigi peticija buvo pripažinta nepriimtina.

Trečioji byla *Mann Singh v. Prancūzija*⁶¹ taip pat susijusi su sikhų religiją praktikuojančiu asmeniu, kuris bandė gauti vairuotojo pažymėjimo dublikatą vietoj pavogto originalo. Tačiau jo prašymas buvo atmestas, kadangi jis nesutiko fotografuoti vairuotojo pažymėjimui be turbano, nors Prancūzijoje įtvirtintos taisyklės ir reikalavo, kad dokumentinėse nuotraukose asmenys būtų be galvos apdangalų. Nors Europos Žmogaus Teisių Teismas ir pripažino, kad toks įtvirtintas reikalavimas pažeidžia pareiškėjo religijos laisvę, tačiau toks ribojimas buvo numatytas įstatymuose ir juo buvo siekiama teisėto tikslo – užtikrinti visuomenės saugumą. Tokios priemonės buvo būtinos, siekiant identifikuoti asmenis ir patikrinti, ar jie turi teisę vairuoti transporto priemonę. Todėl peticija buvo pripažinta nepriimtina⁶².

58 *X v. Jungtinė Karalystė* (nut.), Nr. 7992/77, Komisija, 1978 m. liepos 12 d.

59 Reikėtų atkreipti dėmesį, kad dar prieš Europos žmogaus teisių komisijos sprendimą Jungtinėje Karalystėje buvo pakeistos Kelių eismo taisyklės, kurios numatė išimtinę teisę sikhams, dėvintiems turbanus, vairuoti motociklus be šalmo.

60 *Phull v. Prancūzija* (nut.), Nr. 35753/03, EŽTT, 2005 m. sausio 11 d.

61 *Mann Singh v. Prancūzija* (nut.), Nr. 24479/07, EŽTT, 2008 m. lapkričio 13 d.

62 Atkreiptinas dėmesys, kad beveik analogiška byla dėl fotografijos leidime gyventi šalyje buvo nagrinėjama ir Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitete. 2012 m. rugsėjo mėn. priimtame sprendime Komitetas pripažino Prancūziją pažeidus Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 18 str., kuris garantuoja sąžinės, religijos ir įsitikinimų laisvę. Komitetas nusprendė, kad valstybės nustatytos taisyklės, reikalaujančios, kad

Byloje *El Morsli v. Prancūzija*⁶³ peticija taip pat buvo pripažinta nepriimtina. Pareiškėja negalėjo patekti į Prancūzijos generalinį konsulatą Marakeše (Marokas), kadangi ji atsisakė nusiimti islamišką galvos apdangalą tapatybės patikrinimo metu, kurį vykdė pareigūnas vyras. Todėl pareiškėja negavo vizos ir negalėjo išvykti į Prancūziją. Teismas ir šioje byloje pateisino valstybės veiksmus, bei, remdamasis jau suformuota praktika, pripažino tokių patikrinimų būtinybę bei valstybės diskrecijos laisvę juos vykdyti.

Prie šios grupės bylų galima priskirti ir bylas dėl religinių simbolių naudojimo įkalinimo įstaigose. Komisija dar savo veiklos pradžioje laikėsi požiūrio, pateisinančio įkalinimo įstaigose taikomus ribojimus dėl religinių simbolių (daiktų) naudojimo. Pavyzdžiui, byloje *X v. Austrija*⁶⁴ Komisija pateisino įkalinimo įstaigos draudimą pareiškėjui, praktikuojančiam budistui, auginti barzdą, nes tai kliudytų asmens identifikavimui bei pažeistų „viešąją tvarką“. Vėlesnėje byloje *X v. Jungtinė Karalystė*⁶⁵ Komisija taip pat nenustatė religijos laisvės pažeidimo, kai sikhui įkalinimo įstaigoje buvo liepiama dėvėti uniformą kaip ir kitiems kaliniams, o jis atsisakė teisindamasis, kad tai pažeidžia jo religinius įsitikinimus.

Tą patį požiūrį į religinius simbolius išlaikė ir Teismas. Naujausiame EŽTT nutarime buvo svarstoma peticija prieš Latviją dėl draudimo atlikti religinius ritualus įkalinimo įstaigoje⁶⁶. Pareiškėjas teigė esąs Vaišvanizmo (Hari Krišna judėjimo) pasekėjas ir skundėsi, kad įkalinimo įstaigoje jam nebuvo sudarytos tinkamos sąlygos išpažinti šią religiją, t. y. jis negalėjo skaityti religinės literatūros, medituoti ar melstis, kadangi gyveno vienoje kameroje su kitais nuteistaisiais, be to, iš jo buvo konfiskuoti smilikalai, kurie naudojami religiniuose ritualuose. Nors Teismas ir nustatė, kad pareiškėjo laisvė skleisti religiją buvo apribota, tačiau tokius ribojimus pateisino kitų asmenų teisių ir laisvių apsauga. Teismas pripažino smilkalus religiniu simboliu (daiktu), tačiau konstatavo, kad jie nėra esminiai asmeniui išpažįstant savo religiją. Be to, Teismas pateisino kaip proporcingus valstybės taikomus apribojimus įkalinimo įstaigose laikomiems daiktams, siekiant užtikrinti tvarką tokiose įstaigose bei apsaugoti kitų teises ir laisves⁶⁷.

Apibendrinant galima pasakyti, kad visose minėtose bylose Teismas ar Komisija pateisino valstybės taikomas priemones, siekiant apginti visuomenės saugumą ir užtikrinti viešąją tvarką. Valstybių taikyti ribojimai buvo pripažinti proporcingais ir būtiniais „demokratinėje visuomenėje“.

dokumentinėms nuotraukoms asmenys fotografuoti be galvos apdangalų, šioje byloje nebuvo būtinos ir todėl pažeidė asmens religijos laisvę. Žiūrėti: *Ranjit Singh v. Prancūzija*, pranešimo Nr. 1876/2009, 2011 m. rugsėjo 27 d. CCPR/C/102/D/1876/2009 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-27]. <http://www.cccprcentre.org/doc/OP1/Decisions/102/1876%202009%20France_en.pdf>.

63 *El Morsli v. Prancūzija* (nut.), Nr. 15585/06, EŽTT, 2008 m. kovo 4 d.

64 *X v. Austrija* (nut.), Nr. 1753/63, Komisija, 1965 m.

65 *X v. Jungtinė Karalystė* (nut.), Nr. 8231/78, Komisija, 1982 m. kovo 6 d.

66 *Kovaļkova v. Latvija* (nut.), *supra* note 13.

67 Galima paminėti, kad JT Žmogaus teisių komitetas pripažino, kad priverstinis barzdos nuskutimas pažeidė kalinčio musulmono religijos laisvę. *Clement Boodoo v. Trinidadas ir Tobagas*, pranešimo Nr. 721/1997, 2002 m. balandžio 15 d., CCPR/C/74/D/721/1996 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-11]. <<http://www.unhcr.org/refworld/docid/3f588ef27.html>>.

2.3. Kitos bylos, susijusios su religinių simbolių demonstravimu viešumoje

2.3.1. Religinių rūbų dėvėjimas gatvėje

Nors religinių rūbų (islamiškų galvos apdangalų, turbanų) klausimas gana plačiai buvo aptariamas poskyryje apie religinių simbolių demonstravimą mokymosi įstaigose, tačiau EŽTT bylų analizė atskleidė, kad probleminių situacijų kyla ir dėl religinių rūbų dėvėjimo gatvėje.

Byloje *Serif v. Graikija*⁶⁸ religinių rūbų klausimas buvo svarstomas netiesiogiai. Pareiškėjas buvo nuteistas už tai, kad uzurpavo religinio dvasininko funkcijas ir viešai dėvėjo tokio dvasininko rūbus, kai neturėjo teisės to daryti. Taigi šiuo atveju religinių rūbų dėvėjimas buvo vienas iš pagrindų nuteisti asmenį. EŽTT nusprendė, kad pareiškėjo nuteisimas pažeidė jo laisvę skleisti savo religiją ir tokie apribojimai nebuvo būtini „demokratinėje visuomenėje“, kaip teigė Graikijos vyriausybė. Todėl Teismas konstatavo Konvencijos 9 straipsnio pažeidimą.

Dar viena iš nedaugelio bylų, kuriose Europos Žmogaus Teisių Teismas pripažino valstybės taikomus ribojimus pažeidžiančiais laisvę išpažinti savo religiją, – tai byla *Ahmet Arslan ir kiti v. Turkija*⁶⁹. Pareiškėjais byloje buvo net 127 religinės grupės *Aczimendi tarikaty* nariai, kurie buvo nuteisti Turkijoje už tai, kad pažeidė taisykles, draudžiančias viešai dėvėti galvos apdangalus ir religinius rūbus ne religinių apeigų metu. Pareiškėjai susirinko Ankaroje į religines apeigas ir viešumoje vaikščiojo dėvėdami išskirtinę savo religinės grupės aprangą (turbaną, plačias „haremo“ kelnes, tuniką ir lazda). Pareiškėjai remdamiesi Konvencijos 9 straipsniu skundėsi, kad jie buvo nuteisti dėl savo religijos išpažinimo dėvint specialius rūbus. EŽTT nors priminė sekuliarizmo principo svarbą, tačiau pažymėjo, kad nebuvo jokių įrodymų, kad pareiškėjai kėlė grėsmę viešajai tvarkai ar bandė įtraukti praeivius į savo judėjimą. Teismas atkreipė dėmesį, kad, skirtingai nei kitose bylose, šioje byloje pareiškėjai buvo nubausti už religinių rūbų dėvėjimą viešose vietose, kurios yra atviros visiems, t. y. miesto gatvėse. Tuo tarpu kitose panašiose bylose draudimai dėvėti religinius simbolius buvo taikomi viešose institucijose (mokyklose, universitetuose), kur religinis neutralumas gali būti svarbesnis už vieno asmens laisvę išpažinti savo religiją.

2011 m. balandžio mėn. Prancūzijoje buvo priimtas vadinamasis „burkų draudimo“ (angl. *burqa ban*) įstatymas, kuris numato draudimą viešumoje dengti savo veidą. Prancūzija tapo pirmąja Vakarų Europos valstybe, įteisinusia tokį draudimą⁷⁰. Įstatymas draudžia bet kokios formos veido dangalus, todėl musulmonės moterys nebegali viešumoje rodytis su visiškai veidą dengiančiais islamiškais rūbais (burka⁷¹ (angl. *burqa*) ir

68 *Serif v. Graikija*, Nr. 38178/97, EŽTT, 1999 m. gruodžio 14 d.

69 *Ahmet Arslan ir kiti v. Turkija*, Nr. 41135/98, EŽTT, 2010 m. vasario 23 d.

70 Prancūzijos pavyzdžiu vėliau pasekė ir Belgija, tokio įstatymo reikalingumas svarstomas ir kai kuriose kitose Europos valstybėse (Italijoje, Olandijoje). Plačiau žiūrėti: Religinių simbolių demonstravimas. Iš Vitkauskaitė-Meurice, D.; Valutytė, R.; Gailiūtė, D. *Religijos išraiškos laisvės ribojimai demokratinėje visuomenėje (nepublikuota)*.

71 Burka – visą moters kūną ir veidą uždengiantis rūbas, akims paliekami tik maži plyšeliai. Tai labiausiai moters kūną dengiantis islamiškas rūbas. Plačiau žiūrėti: Muslim headscarves [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-12]. <http://www.bbc.co.uk/religion/religions/islam/beliefs/niqab_1.shtml#h2>.

nikabu⁷² (angl. *niquab*). Toks įstatymas sulaukė gausios kritikos ir, žinoma, paskatino musulmones moteris kreiptis su peticijomis į Europos Žmogaus Teisių Teismą. Tą pačią dieną, kai buvo priimtas įstatymas, EŽTT pasiekė ir pirmoji peticija prieš Prancūziją⁷³. Pareiškėja, Prancūzijos pilietė, praktikuojanti musulmonė, teigia dėvinti burką ne dėl vyro ar kitų šeimos narių spaudimo, o vedina savo religijos, kultūros ir asmeninių įsitikinimų. Moteris sutinka ne visada viešumoje dengti savo veidą, bet ji siekia turėti galimybę pasirinkti atsižvelgiant į tam tikras dvasines aplinkybes, pavyzdžiui, Ramadano laikotarpį. Pareiškėja teigia, kad jos tikslas nėra sugluminti aplinkinius, bet tik gyventi pagal savo religinius įsitikinimus. Pareiškėja Teismui skundžiasi dėl įvairių Konvencijoje įtvirtintų teisių, tarp jų ir religijos laisvės, pažeidimo. 2012 m. vasario 1 d. byla buvo komunikuota Prancūzijos vyriausybei, kuri turi pateikti atsakymus į Teismo iškelto klausimus. Tai pirmoji byla, kurioje Teismui teks vertinti, ar 2011 m. Prancūzijos įstatymas nepažeidžia musulmonių moterų teisių. Teismo sprendimas minėtoje byloje *Ahmet Arslan ir kiti* gali teikti vilčių pareiškėjai, kad ir jos atveju toks draudimas bus pripažintas pažeidžiančiu laisvę išpažinti savo religiją.

2.3.2. Religiniai simboliai ir saviraiškos laisvė

Įdomu pastebėti, kad religinių simbolių naudojimo klausimas EŽTT praktikoje buvo keliamas ne tik pagal Konvencijos 9 straipsnį, bet ir pagal 10 straipsnį, kuris garantuoja saviraiškos laisvę⁷⁴. Bylose *Otto-Preminger-Institut v. Austrija*, *Wingrove v. Jungtinė Karalystė* ir *Ī. A. v. Turkija* Europos Žmogaus Teisių Teismas analizavo, ar draudimas demonstruoti kontraversiškus filmus bei publikuoti knygą nepažeidė pareiškėjų saviraiškos laisvės.

Otto-Preminger-Institut byla susijusi su filmo „Das Liebeskonzil“ („Meilės taryba“) demonstravimu. Filme „žydų, krikščionių ir islamo religijos dievas vaizduojamas kaip senas nukaršęs vyras, kuris nusižemina prieš velnią ir su juo bučiuojasi <...> kitose scenose rodoma <...> erotinė trauka tarp Mergelės Marijos ir velnio. <...> suaugęs Jėzus Kristus vaizduojamas kaip silpnaprotytis <...>“⁷⁵. Minėtą filmą buvo uždrausta demonstruoti ir jis buvo konfiskuotas. *Wingrove* byloje pareiškėjo režisuotam filmui „Visions of Ecstasy“ („Ekstazės vizijos“), kuriame rodomos erotinės scenos tarp vienuolės ir Nukry-

72 Nikabas – moters veidą dengiantis islamiškas šydas, paprastai paliekant atidengtas akis. Dėvimas kartu su islamiškais galvos apdangalais.

73 *S.A.S. v. Prancūzija*, Nr. 43835/11, EŽTT (komunikuota).

74 **10 straipsnis. Saviraiškos laisvė:** 1. Kiekvienas turi teisę į saviraiškos laisvę. Ši teisė apima laisvę turėti savo nuomonę, gauti bei skleisti informaciją ir idėjas valdžios institucijų netrukdomam ir nepaisant valstybės sienų. Šis straipsnis netrukdo valstybėms licencijuoti radijo, televizijos ar kino įmonių. 2. Naudojimasis šiomis laisvėmis, kadangi tai yra susiję ir su pareigomis bei atsakomybe, gali būti priklausomas nuo tam tikrų formalumų, sąlygų, apribojimų ar sankcijų, kurias nustato įstatymas ir kurie demokratinėje visuomenėje yra būtini valstybės saugumo, teritorinio vientisumo ar visuomenės apsaugos interesais, siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, apsaugoti žmonių sveikatą ar moralę, taip pat kitų asmenų garbę ar teises, užkirsti kelią įslaptintos informacijos atskleidimui arba užtikrinti teisminės valdžios autoritetą ir nešališkumą.

75 *Otto-Preminger-Institut v. Austrija*, supra note 12, para. 22.

žiuotojo⁷⁶, nebuvo suteiktas klasifikacinis sertifikatas, skirtas filmo teisėtam platinimui. Byloje *Ī. A. v. Turkija* leidejas buvo nubaustas už knygos „Yasak Tümceler“ („Uždraustos frazės“) publikavimą. Knygoje autorius nevengia religinius jausmus įžeidžiančių ir žeminančių frazių (pvz., „Mohamedas nedraudė lytinių santykių su mirusiųjų kūnais ar gyvūnais“⁷⁷). Teismas pabrėžė, kad „[Konvencijos] 9 straipsnyje garantuojama pagarba tikinčiųjų religiniams jausmams gali būti pagrįstai laikoma pažeista provokuojančiai vaizduojant religinio garbinimo objektus.“⁷⁸ Šiuo atveju religinio garbinimo objektais laikomi religiniai asmenys, tokie kaip Dievas, Jėzus Kristus, Mergelė Marija ir pan. Visose minėtose bylose Europos Žmogaus Teisių Teismas pripažino, kad valstybių taikytos priemonės (draudimai demonstruoti minėtus filmus ir bauda leidėjui) buvo proporcingos ir būtinos „demokratinėje visuomenėje“, siekiant apginti kitų asmenų teises, todėl pareiškėjų saviraiškos laisvė buvo apribota teisėtai.

EŽTT praktikoje galima rasti ir bylų, kai patys tikintieji skundžiasi, kad kiti asmenys įgyvendindami savo saviraiškos laisvę pažeidžia jų religijos laisvę. Net kelios identiškos peticijos buvo pateiktos prieš Lenkiją⁷⁹ dėl 1994 m. savaitinio žurnalo „Wprost“ viršelio, kuriame buvo vaizduojama mergelė Marija su kūdikiu, o jų veidus dengė du jokaukės. Pareiškėjai kreipėsi į prokurorus prašydami iškelti baudžiamąją bylą leidinio redaktoriui dėl viešo religinių jausmų įžeidimo (galima paminėti, kad prokurorams buvo pateikta daugiau nei 500 tokių prašymų). Tačiau prokuratūra po vyriausiojo redaktoriaus apklausos tyrimą nutraukė, motyvuojant, kad tokiu žurnalo viršeliu nebuvo siekiama įžeisti Lenkijos krikščioniško simbolio, o tik buvo norima informuoti visuomenę apie užterštumą. Nepasiekę norimo rezultato keletas tikinčiųjų kreipėsi su peticijomis į Europos žmogaus teisių komisiją. Pareiškėjai remdamiesi Konvencijos 9 straipsniu skundėsi, kad valstybė neužtikrino jų religijos laisvės, kadangi neužkirto kelio iškreiptų šventų atvaizdų publikavimui ir nutraukė baudžiamąjį tyrimą šiuo klausimu. Tačiau Komisija pažymėjo, kad religinės bendruomenės turi toleruoti ir priimti jų įsitikinimų neigimą ar net priešingų idėjų propagavimą. Be to, Konvencijos 9 straipsnis negarantuoja teisės pradėti tyrimą dėl publikacijų, galimai įžeidžiančių asmenų jausmus. Komisija, pripažindama peticiją nepriimtina, atkreipė dėmesį, kad valstybė atliko išsamų tyrimą ir veikė efektyviai, be to, pareiškėjams nebuvo trukdoma išpažinti ar skleisti savo religiją.

2.3.3. Kiti religiniai simboliai

Biblija yra neatsiejamas nuo krikščionybės simbolis, tačiau EŽTT praktikoje buvo nagrinėjamos bylos dėl Biblijos naudojimo ne religinėse apeigose, o dėl privalomos priesaikos padėjus ranką ant Biblijos. Visose nagrinėtose bylose Teismas pripažino, kad reikalavimai prisiekti ant Biblijos į parlamentą išrinktam asmeniui⁸⁰, pradant dirbti

76 *Wingrove v. Jungtinė Karalystė*, supra note 12, para. 9.

77 *Ī. A. v. Turkija*, supra note 12, para. 29.

78 *Otto-Preminger-Institut v. Austrija*, supra note 12, para. 47.

79 *Dubowska ir Skup v. Lenkija* (nut.), supra note 12; *Kubalska ir Kubalska-Holuj v. Lenkija* (nut.), supra note 12.

80 *Buscarini ir kiti v. San Marinas* [DK], Nr. 24645/94, EŽTT, 1999 m. vasario 18 d.

teisininku⁸¹ arba kaltinamiesiems, nukentėjusiems ar liudininkams duodant parodymus teisme⁸² pažeidžia jų religijos laisvę. Byloje *Buscarini ir kiti v. San Marinas* Teismas pabrėžė, kad toks ribojimas nėra „būtinai demokratinėje visuomenėje“, kadangi pareiga prisiekti ant Biblijos yra prilyginta išrinktiesiems prisiekti tam tikrai religijai. Kitose bylose prieš Graikiją, kai asmuo atsisakydavo prisiekti ant Biblijos, jis privalėdavo pateikti deklaraciją, kurioje turėjo atskleisti savo religiją, todėl, Teismo nuomone, toks reikalavimas pažeidė Konvencijos 9 straipsnį⁸³.

2010 m. Teismą pasiekė ir dvi petichijos dėl pakabukų su kryželiu nešiojimo darbo vietoje. Byloje *Eweida v. Jungtinė Karalystė*⁸⁴ pareiškėja, praktikuojanti krikščionė, dirbo privačioje kompanijoje *British Airways* registratore ir pagal kompanijos taisykles privalėjo dėvėti uniformą bei negalėjo nešioti papuošalų. Iki 2006 m. gegužės mėn. pareiškėja savo nešiojamą kryželį slėpė po drabužiais, tačiau vėliau nusprendė jį nešioti atvirai kaip savo tikėjimo simbolį. Moteris po kelių įspėjimų buvo nušalinta nuo darbo tol, kol nuspręs paklusti taisyklėms. Tačiau bylai iškilus į viešumą, *British Airways* suskubo pakeisti taisykles ir leido darbe nešioti pakabutį su kryželiu.

Kitoje analogiškoje byloje *Chaplin v. Jungtinė Karalystė*⁸⁵ pareiškėja, taip pat praktikuojanti krikščionė, nešiojo pakabutį su nukryžiuotuoju dirbdama slauge valstybinėje ligoninėje. Ji taip pat privalėjo dėvėti uniformą, o aprangos taisyklės dėl pacientų sveikatos ir saugumo numatė draudimą nešioti papuošalus ant kaklo. Pareiškėjai atsisakius nusiimti pakabutį bei nesutikus jo slėpti po drabužiais, ji buvo laikinai nušalinta nuo darbo.

Abi minėtos pareiškėjos Teismui skundėsi, kad nacionaliniai įstatymai neužtikrino jų teisės išpažinti savo religiją ir pažeidė Konvencijos 9 straipsnį kartu su 14 straipsniu (diskriminacijos draudimas). Taigi pirmosios pareiškėjos petichijoje keliamas valstybės pozityvių įsipareigojimų užtikrinant religijos laisvę klausimas, o antrosios – ar nustatytas ribojimas buvo „būtinai demokratinėje visuomenėje“. Abi bylos buvo komunikavotos Jungtinės Karalystės Vyriausybei ir 2012 m. rugsėjo mėn. bus nagrinėjamos EŽTT Kolegijoje.

Išanalizavus jau esamą EŽTT praktiką, galima daryti išvadą, kad Teismas bylose, kai buvo sprendžiamas klausimas dėl asmens laisvės išpažinti savo religiją susikirtimo su jo įsipareigojimais darbe, nenustatė religijos laisvės pažeidimų ir konstatavo, kad pasirinkta profesija ar darbo vieta yra paties asmens priimtas sprendimas ir jis turi atlikti nustatytas darbo funkcijas⁸⁶. Jei EŽTT ir toliau nenukryps nuo suformuotos praktikos,

81 *Alexandridis v. Greece*, Nr. 19516/06, EŽTT, 2008 m. vasario 21 d.

82 *Dimitras ir kiti v. Graikija*, Nr. 42837/06, 3237/07, 3269/07, 35793/07, 6099/08, EŽTT, 2010 m. birželio 3 d.; *Dimitras ir kiti v. Graikija (Nr. 2)*, Nr. 34207/08, 6365/09, EŽTT, 2011 m. lapkričio 3 d.

83 Plačiau apie privalomas priesaikas žiūrėti: Prievolė prisiekti religinę priesaiką. Iš: Vitkauskaitė-Meurice, D.; Valutytė, R.; Gailiūtė, D. *Religijos išraiškos laisvės ribojimai demokratinėje visuomenėje* (nepublikuota).

84 *Eweida v. Jungtinė Karalystė*, Nr. 48420/10, EŽTT (komunikuota, EŽTT Kolegijos posėdis numatytas 2012 m. rugsėjo 4 d.).

85 *Chaplin v. Jungtinė Karalystė*, Nr. 59842/10, EŽTT (komunikuota, EŽTT Kolegijos posėdis numatytas 2012 m. rugsėjo 4 d.).

86 *X v. Jungtinė Karalystė* (nut.), Nr. 8160/78, Komisija, 1981 m. kovo 12 d.; *Kontinen v. Suomija* (nut.), Nr. 24949/94, Komisija, 1996 m. gruodžio 3 d.; *Siedman v. Jungtinė Karalystė* (nut.), Nr. 29107/95, Komisija, 1997 m. balandžio 9 d.; *Pichon ir Sajous v. Prancūzija* (nut.), Nr. 49853/99, EŽTT, 2001 m. spalio 2 d.

tai tikėtina, kad ir minėtose bylose dėl pakabukų su kryželiu nešiojimo nebus nustatytas religijos laisvės pažeidimas.

Straipsnio pradžioje buvo atkreiptas dėmesys, kad, religinius simbolius suprantant pačia plačiausia prasme, prie tokių simbolių galima priskirti ir religinius statinius. Todėl galima paminėti, kad dėl 2009 m. Šveicarijoje priimto draudimo statyti minaretus EŽTT buvo pateikta nemažai peticijų⁸⁷ skundžiantis dėl religijos laisvės pažeidimo. EŽTT kol kas priėmė sprendimus tik dviejose bylose, kuriose peticijos buvo pripažintos nepriimtiniomis. Teismas pripažino, kad pareiškėjai – 3 musulmonų organizacijos ir vienas privatus asmuo – nėra skundžiamo pažeidimo aukos, nes konstitucinės normos priėmimas jų atžvilgiu neturėjo jokio tiesioginio praktinio poveikio. Pareiškėjai negalėjo įrodyti, kad jie buvo netiesioginės aukos, kadangi nė vienas iš jų neplanavo statyti mečetės su minaretu netolimoje ateityje⁸⁸.

Kadangi nėra baigtinio religinių simbolių sąrašo, todėl prie tokių simbolių gali būti priskiriami ir gana neįprasti daiktai. Pavyzdžiui, byloje *X ir Church of Scientology v. Švedija*⁸⁹ buvo skundžiamasi, kad skelbimo, kuriuo buvo parduodami E. matuokliai, draudimas pažeidžia religijos laisvę. Scientologų bažnyčia parduodamus E. matuoklius apibūdino kaip religinius įrankius, kurie naudojami elektrostatiniam laukui, esančiam aplink asmenį, išmatuoti ir gali nustatyti, ar išpažintį atlikusiam asmeniui buvo atleista už jo nuodėmes. Nors pareiškėjai ir laikė E. matuoklį religiniu įrankiu, tačiau Europos žmogaus teisių komisija pripažino, kad skelbimas yra komercinio pobūdžio, todėl jam nėra taikoma 9 straipsnio apsauga, ir paskelbė peticiją nepriimtina.

Taigi galima teigti, kad EŽTT savo praktikoje teko nagrinėti bylas dėl labai įvairių religinių simbolių. Kad religinių simbolių demonstravimas viešumoje išlieka aktualus ir daug diskusijų keliantis klausimas, patvirtina ir Teismą pasiekiančios naujos peticijos, kuriose skundžiamasi dėl taikomų ribojimų ir galimai pažeistos laisvės išpažinti savo religiją ar tikėjimą. Ir kaip pripažįsta Europos Žmogaus Teisių Teismo prezidentas N. Bratza, tai „dar ne paskutinis Teismo žodis sprendžiant religinių rūbų ar simbolių naudojimo klausimą“⁹⁰.

Išvados

Apibendrinant Europos Žmogaus Teisių Teismo ir jo pirmtakės Europos žmogaus teisių komisijos jurisprudenciją bylose dėl religinių simbolių demonstravimo viešumoje, galima daryti šias išvadas:

87 *Association Ligue de Musulman de Suisse ir kiti v. Šveicarija* (nut.), Nr. 66274/09, EŽTT, 2011 m. birželio 28 d.; *Ouadiri v. Šveicarija* (nut.), Nr. 65840/09, EŽTT, 2011 m. birželio 28 d.; *Baechler v. Šveicarija*, Nr. 66270/09, EŽTT, (laukia nagrinėjimo); *Koella Naouali v. Šveicarija*, Nr. 1317/10, EŽTT, (laukia nagrinėjimo); *Al-Zarka v. Šveicarija*, Nr. 9113/10, EŽTT (laukia nagrinėjimo).

88 Plačiau žiūrėti: Minaretų statybos draudimas. Iš: Vitkauskaitė-Meurice, D.; Valutytė, R.; Gailiūtė, D. *Religijos išraiškos laisvės ribojimai demokratinėje visuomenėje* (nepublikuota).

89 *X ir Church of Scientology v. Švedija* (nut.), *supra* note 11.

90 Bratza, N. The 'Precious Asset': Freedom of Religion under the European Convention on Human Rights. Iš *Religion and Discrimination Law in the European Union*. Hill, M. (ed.). Trier: European Consortium for Church and State Research, 2012, p. 22.

1. Teismas nėra suformulavęs religinio simbolio apibrėžimo, o išanalizuota Teismo praktika leidžia teigti, kad religiniais simboliais gali būti pripažįstami įvairūs objektai, kurie pirmiausia religinę reikšmę turi pačiam asmeniui ir demonstruodamas tokį simbolį asmuo išpažįsta ar skelbia savo religiją ar tikėjimą.

2. Teismas savo sprendimuose ne kartą akcentavo valstybių diskrecijos laisvę bei pabrėžė sekuliarizmo ir lygybės principų svarbą. Todėl EŽTT, nors ir pripažino, kad valstybių taikomi draudimai pažeidžia asmenų religijos laisvę, tačiau tokius draudimus pateisino Konvencijos 9 straipsnio 2 dalyje įtvirtintais ribojimų pagrindais. Tokia Teismo pozicija susilaukė daug kritikos dėl pernelyg plačios diskrecijos laisvės, paliktos valstybėms, bei dėl netikslaus sekuliarizmo principo vertinimo.

3. Daugiausia peticijų buvo pateikta dėl religinių simbolių naudojimo mokymosi įstaigose, ir čia dominuoja bylos dėl islamiškų galvos apdangalų. Visose bylose Teismas laikėsi vienos pozicijos ir draudimą mokymosi įstaigose tiek mokiniams / studentams, tiek mokytojams / dėstytojams dėvėti islamiškus galvos apdangalus pripažino būtinu „demokratinėje visuomenėje“, siekiant apginti kitų asmenų teises ir laisves, užtikrinti viešąją tvarką bei įgyvendinti sekuliarizmo principą. Tačiau Didžiosios Kolegijos sprendimas Nukryžiuotojo byloje, kai tokio simbolio demonstravimas klasėse nepripažintas pažeidžiančiu religijos laisvę, pakurstė kalbas apie Teismo taikomus dvigubus standartus skirtingų religijų simboliams.

4. Religinių simbolių naudojimo viešumoje klausimas vis dar lieka aktualus, tai įrodo ir naujai Teismą pasiekusios peticijos dėl pakabukų su kryželiu dėvėjimo darbe bei dėl kontraversiškojo Prancūzijos įstatymo, draudžiančio musulmonėms moterims viešumoje dengti savo veidus. Taigi Teismas tolesnėje savo jurisprudencijoje turės galimybę išreikšti savo poziciją bei galbūt paneigti kalbas apie nevienodai vertinamus skirtingų religijų simbolius.

Literatūra

- Ahmet Arslan ir kiti v. Turkija*, Nr. 41135/98, EŽTT, 2010 m. vasario 23 d.
- Aktas v. Prancūzija* (nut.), Nr. 43563/08, EŽTT, 2009 m. birželio 30 d.
- Alexandridis v. Greece*, Nr. 19516/06, EŽTT, 2008 m. vasario 21 d.
- Al-Zarka v. Šveicarija*, Nr. 9113/10, EŽTT (laukia nagrinėjimo).
- Amerikos žmogaus teisių konvencija [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-02-01]. <<http://www.oas.org/juridico/english/treaties/b-32.html>>.
- Arrowsmith v. Jungtinė Karalystė*, Nr. 7050/75, Komisija, 1978 m. spalio 12 d.
- Association Ligue de Musulman de Suisse ir kiti v. Šveicarija* (nut.), Nr. 66274/09, EŽTT, 2011 m. birželio 28 d.
- Baechler v. Šveicarija*, Nr. 66270/09, EŽTT (laukia nagrinėjimo).
- Bayrak v. Prancūzija* (nut.), Nr. 14308/08, EŽTT, 2009 m. birželio 30 d.
- Bratza, N. The ‘Precious Asset’: Freedom of Religion under the European Convention on Human Rights. Iš *Religion and Discrimination Law in the European Union*. Hill, M. (ed.). Trier: European Consortium for Church and State Research, 2012.

- Bulut v. Turkija* (nut.), Nr. 18783/91, Komisija, 1993 m. gegužės 3 d.
- Buscarini ir kiti v. San Marinas* [DK], Nr. 24645/94, EŽTT, 1999 m. vasario 18 d.
- Çağlayan v. Turkija* (nut.), Nr. 1638/04, EŽTT, 2007 m. balandžio 3 d.
- Chaplin v. Jungtinė Karalystė*, Nr. 59842/10, EŽTT (komunikuota).
- Clement Boodoo v. Trinidadas ir Tobagas*, pranešimo Nr. 721/1997, 2002 m. balandžio 15 d. CCPR/C/74/D/721/1996 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-11]. <<http://www.unhcr.org/refworld/docid/3f588ef27.html>>.
- Dahlab v. Šveicarija* (nut.), Nr. 42393/98, EŽTT, 2001 m. vasario 15 d.
- Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief. Proclaimed by General Assembly resolution 36/55 of 25 November 1981 [interaktyvus]. [žiūrėta 15-03-2012]. <<http://www2.ohchr.org/english/law/religion.htm>>.
- Dimitras ir kiti v. Graikija*, Nr. 42837/06, 3237/07, 3269/07, 35793/07, 6099/08, EŽTT, 2010 m. birželio 3 d.
- Dimitras ir kiti v. Graikija (Nr. 2)*, Nr. 34207/08, 6365/09, EŽTT, 2011 m. lapkričio 3d.
- Dogru v. Prancūzija*, Nr. 27058/05, EŽTT, 2008 m. gruodžio 4 d.
- Dubowska ir Skup v. Lenkija* (nut.), Nr. 33490/96 ir 34055/96, EŽTT, 1997 m. balandžio 18 d.
- El Morsli v. Prancūzija* (nut.), Nr. 15585/06, EŽTT, 2008 m. kovo 4 d.
- Episcopia de Edineț și Briceni v. Moldova* (nut.), Nr. 22742/06, EŽTT, 2010 m. rugsėjo 7 d.
- Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-02-01]. <<http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/dat/32007X1214/hm/C2007303LT.01000101.htm>>.
- Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžioji kolegija paskelbė sprendimą Lausti prieš Italiją byloje [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-14]. <<http://www.tm.lt/eztt/naujiena/119>>.
- Evans, C. The 'Islamic Scarf' in the European Court of Human Rights. *Melbourne Journal of International Law*. 2006, 7(1): 52–73.
- Evans, M. *Manual on the Wearing of Religious Symbols in Public Areas*. Council of Europe Publishing, 2009.
- Eweida v. Jungtinė Karalystė*, Nr. 48420/10, EŽTT (komunikuota).
- Folgerø ir kiti v. Norvegija* [DK], Nr. 15472/02, EŽTT, 2007 m. birželio 29 d.
- Gailiūtė, D. Regioninės žmogaus teisių apsaugos institucijos. Iš Jarašiūnas, E., et al. *Žmogaus teisių apsaugos institucijos: kolektyvinė monografija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009.
- Gamaleddyn v. Prancūzija* (nut.), Nr. 18527/08, EŽTT, 2009 m. birželio 30 d.
- General Comment No. 22: The right to freedom of thought, conscience and religion (Art. 18): 30/07/1993. CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, General Comment No. 22. (General Comments).
- Ghazal v. Prancūzija* (nut.), Nr. 29134/08, EŽTT, 2009 m. birželio 30 d.
- Gibson, N. An Unwelcome Trend: Religious Dress and Human Rights Following *Leyla Şahin vs Turkey*. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2007, 25(4): 599–640.
- Gunn, J. Fearful Symbols: The Islamic Headscarf and the European Court of Human Rights in *Sahin v. Turkey*. *Annuaire Droit et Religions*. 2006-2007, 2: 639–665.
- Hasan ir Eylem Zengin v. Turkija*, Nr. 1448/04, EŽTT, 2007 m. spalio 9 d.
- İ. A. v. Turkija*, Nr. 42571/98, EŽTT, 2005 m. rugsėjo 13 d.
- Internetinis tarptautinių žodžių žodynas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-24]. <www.zodziai.lt>.
- Yılmaz v. Turkija* (nut.), Nr. 37829/05, EŽTT, 2007 m. balandžio 3 d.
- J. Singh v. Prancūzija* (nut.), Nr. 25463/08, EŽTT, 2009 m. birželio 30 d.
- Karaduman v. Turkija* (nut.), Nr. 41296/04, EŽTT, 2007 m. balandžio 3 d.
- Karanduman v. Turkija* (nut.), Nr. 16278/90, Komisija, 1993 m. gegužės 3 d.
- Kervanci v. Prancūzija*, Nr. 31645/04, EŽTT, 2008 m. gruodžio 4 d.

- Koella Naouali v. Šveicarija*, Nr. 1317/10, EŽTT (laukia nagrinėjimo).
- Konttinen v. Suomija* (nut.), Nr. 24949/94, Komisija, 1996 m. gruodžio 3 d.
- Köse ir 93 kiti v. Turkija* (nut.), Nr. 26625/02, EŽTT, 2006 m. sausio 24 d.
- Kovaļkova v. Latvija* (nut.), Nr. 35021/05, EŽTT, 2012 m. sausio 31 d.
- Kubalska ir Kubalska-Holuj v. Lenkija* (nut.), Nr. 35579/97, Komisija, 1997 m. spalio 22 d.
- Kurtulmuş v. Turkija* (dec.), Nr. 65500/01, 2006 m. sausio 24 d.
- Lautsi ir kiti v. Italija* [DK], Nr. 30814/06, EŽTT, 2011 m. kovo 18 d.
- Lautsi ir kiti v. Italija*, Nr. 30814/06, EŽTT, 2009 m. lapkričio 3 d.
- Leyla Şahin v. Turkija* [DK], Nr. 44774/98, EŽTT, 2005 m. lapkričio 10 d.
- Leyla Şahin v. Turkija*, Nr. 44774/98, EŽTT, 2004 m. birželio 29 d.
- Lietuvių kalbos žodynas [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-04-03]. <<http://www.lkz.lt/startas.htm>>.
- Mann Singh v. Prancūzija* (nut.), Nr. 24479/07, EŽTT, 2008 m. lapkričio 13 d.
- Melmore, N. New Trends in Religious Freedom: The Battle of the Headscarf. *Plymouth Law and Criminal Justice Review*. 2012, 1: 96–116.
- Moscow Branch of The Salvation Army v. Rusija*, Nr. 72881/01, EŽTT, 2006 m. spalio 5 d.
- Muslim headscarves [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-12]. <http://www.bbc.co.uk/religion/religions/islam/beliefs/niqab_1.shtml#h2>.
- Nancini, S. The Power of Symbols and Symbols as Power: Secularism and Religion as Guarantors of Cultural Convergence. *Cardozo Law Review*. 2008-2009, 30(6): 2629–2668.
- Nathwani, N. Islamic Headscarves and Human Rights: a Critical Analysis of the Relevant Case Law of the European Court of Human Rights. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2007, 25(2): 221–254.
- Otto-Preminger-Institut v. Austrija*, Nr. 13470/87, EŽTT, 1994 m. rugsėjo 20 d.
- Ouadiri v. Šveicarija* (nut.), Nr. 65840/09, EŽTT, 2011 m. birželio 28 d.
- Panara, C. *Lautsi v. Italy: The Display of Religious Symbols by the State*. *European Public Law*. 2011, 17(1): 139–168.
- Phull v. Prancūzija* (nut.), Nr. 35753/03, EŽTT, 2005 m. sausio 11 d.
- Pichon ir Sajous v. Prancūzija* (nut.), Nr. 49853/99, EŽTT, 2001 m. spalio 2 d.
- R. Singh v. Prancūzija* (nut.), Nr. 27561/08, EŽTT, 2009 m. birželio 30 d.
- Ranjit Singh v. Prancūzija*, pranešimo Nr. 1876/2009, 2011 m. rugsėjo 27 d. CCPR/C/102/D/1876/2009 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012-03-27]. <http://www.cccprcentre.org/doc/OP1/Decisions/102/1876%202009%20France_en.pdf>.
- Refah Partisi (the Welfare Party) ir kiti v. Turkija* [DK], Nr. 41340/98, 41342/98, 41343/98 ir 41344/98, EŽTT, 2003 m. vasario 13 d.
- Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, Asma Jahangir. 9 January 2006, E/CN.4/2006/5 [interaktyvus]. [žiūrėta 15-03-2012]. <<http://www.ohchr.org/EN/Issues/FreedomReligion/Pages/Annual.aspx>>.
- Rorive, I. Religious Symbols in the Public Space: In Search of a European Answer. *Cardozo Law Review*. 2008-2009, 30(6): 2680–2685.
- S.A.S. v. Prancūzija*, Nr. 43835/11, EŽTT (komunikuota).
- Serif v. Graikija*, Nr. 38178/97, EŽTT, 1999 m. gruodžio 14 d.
- Skjeie, H. Headscarves in Schools: European Comparisons. Iš *Religious pluralism and human rights in Europe: where to draw the line?* Loenen, L. M. P.; Goldschmidt, J. E. (eds.). Antwerpen; Oxford: Intersentia, 2007.
- Soirila, U. The European Court of Human Rights, Islam and Foucauldian Biopower. *Helsinki Law Review*. 2011, 2: 365–400.
- Srbić v. Kroatija* (nut.), Nr. 4464/09, EŽTT, 2011 m. birželio 21 d.
- Stedman v. Jungtinė Karalystė* (nut.), Nr. 29107/95, Komisija, 1997 m. balandžio 9 d.

- Tandoğan v. Turkija* (nut.), Nr. 41298/04, EŽTT, 2007 m. balandžio 3 d.
- Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288.
- Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2497.
- Vitkauskaitė-Meurice, D.; Valutyte, R.; Gailiūtė, D. *Religijos išraiškos laisvės ribojimai demokratinėje visuomenėje* (nepublikuota).
- Vogt v. Vokietija* [DK], Nr. 17851/91, EŽTT, 1995 m. rugsėjo 26 d.
- Wingrove v. Jungtinė Karalystė*, Nr. 17419/90, EŽTT, 1996 m. lapkričio 25 d.
- X ir Church of Scientology v. Švedija* (nut.), Nr. 7805/77, Komisija, 1979 m. gegužės 5 d.
- X v. Austrija* (nut.), Nr. 1753/63, Komisija, 1965 m.
- X v. Jungtinė Karalystė* (nut.), Nr. 7992/77, Komisija, 1978 m. liepos 12 d.
- X v. Jungtinė Karalystė* (nut.), Nr. 8160/78, Komisija 1981 m. kovo 12 d.
- X v. Jungtinė Karalystė* (nut.), Nr. 8231/78, Komisija 1982 m. kovo 6 d.
- Zeynep Tekin v. Turkija*, Nr. 41556/98, EŽTT, 2004 m. birželio 29 d.
- Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7390.
- Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Protokolas Nr. 1, iš dalies pakeistas Protokolu Nr. 11. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 156-7391.

RELIGIOUS SYMBOLS IN THE JURISPRUDENCE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Dovilė Gailiūtė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The role of religious symbols, including wearing religious garments in school and displaying religious symbols in public, has been, and continues to be, a matter of controversy in a number of countries. Students or teachers observing religious dress codes, including Islamic headscarves and Sikh turbans, employees wearing cross and chain around the neck have in some countries been expelled from schools, denied access to higher education, suspended from their jobs or their other rights were restricted.*

Summarising the above analysed case-law, it could be concluded that European Court of Human Rights (Commission as well) dealt with the diverse forms of religious symbols. The relevance of the issue could be proved by the new applications, which raise new aspects of the display/wearing of religious symbols.

ECtHR in its rulings highlighted the State's margin of appreciation and emphasized the importance of the principles of secularisms and equality. Thus, the Court acknowledged the interference with the freedom of religion, it was justified on the grounds laid down in the limitation clause (Article 9(2) of the Convention).

In most of the cases the European Court of Human Rights having regard to the Contracting States' margin of appreciation justified the interference as "necessary in democratic society" in pursuance to the legitimate aim of protecting the rights and freedoms of others and of public order. However, the judgment in "Crucifix" case, where the Court did not find that in classrooms hanging crucifix violates freedom of religion, raised the discussion about "double

standards” applicable to the different religions. Consequently, the pending cases regarding the ban on the full-face veil in France and the prohibition to wear a cross and chain around the neck at work, could draw a new line in the jurisprudence of the European Court of Human Rights.

Keywords: *European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, freedom of religion, religious symbols, restrictions on freedom of religion.*

Dovilė Gailiūtė, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės katedros doktorantė, lektorė. Mokslinių tyrimų kryptys: tarptautinė žmogaus teisių apsauga, socialinės teisės, teisė į tinkamą būstą.

Dovilė Gailiūtė, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of International and European Union Law, Doctoral Student, Lecturer. Research interests: international protection of human rights, social rights, right to adequate housing.